

Логвінова М.В. Про недійсність усиновлення// Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів (м. Івано-Франківськ, 23-24 квітня 2009 року). – Івано-Франківськ, 2009. – С.67-70.

Про недійсність усиновлення

Логвінова М.В.
Юридичний інститут
Прикарпатського національного
університету ім. В.Стефаника
заступник директора, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри судочинства

Останнім часом такому інституту сімейного права як усиновлення все більше приділяється увага науковців, про що свідчить написання дисертаційних досліджень, публікацій на рівні монографій, наукових статей. Водночас слід констатувати, що з огляду на різні причини більшість питань, що знаходяться в площині статичної і динамічної батьківських правовідносин з усиновлення, залишаються поки що без відповіді або хоча б попереднього опрацювання. Одним із таких мало досліджуваних питань є правова природа недійсності усиновлення.

Безумовно, що інститут усиновлення на теоретично-галузевому рівні достатньо досліджений в ряді монографічних праць, дисертацій. Широко відомі з даної проблематики праці М.В.Антокольської, Є.М. Ворожейкіна, О.О.Грабовської, Л.М.Зілковської, Л.М.Пчелінцевої, З.В.Ромовської, Ю.С.Червоного та інших. Разом з тим слід зауважити, що питання недійсності усиновлення не становило самостійного предмета дослідження. Тому метою наукової статті є вивчення підстав визнання усиновлення недійсним з

подальшою можливістю вирішення питання доцільності збереження цієї форми припинення усиновлення в національному законодавстві.

В статті 236 Сімейного кодексу України [1] (далі – СК України) закріплено вичерпний перелік підстав визнання усиновлення недійсним. При цьому перелічені підстави умовно можна поділити на дві групи: 1) підстави для обов'язкового визнання судом усиновлення недійсним (встановлені частинами 1, 2 ст.236); 2) підстави для факультативного визнання усиновлення недійсним (встановлені частинами 3, 4 і 5 ст.236 СК України).

Згідно з вимогами ст.236 СК України усиновлення вважається недійсним:

1) якщо воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною (ч.1 ст.236). Порухення вимог закону про необхідність одержання згоди батьків дитини та самої дитини на усиновлення може пояснюватися тим, що суд при дослідженні доказів в залі судового засідання не з'ясував питання про те, чи є така згода, а при ухваленні рішення про усиновлення не прийняв до уваги відсутність в матеріалах справи письмової згоди батьків дитини та її самої, якщо таку згоду згідно з законом необхідно було одержати. При цьому ст.217 СК України наголошує, що згода батьків на усиновлення дитини має бути вільною та безумовною. Тому усиновлення слід вважати таким, що відбулося без згоди батьків і тоді, коли згода була дана ними під впливом погрози, насильства, обману тощо. Суд зобов'язаний анулювати усиновлення і в тих випадках, коли встановить, що згода батьків на усиновлення була вимушеною, продиктована збігом тяжких життєвих обставин [2, С. 394].

Водночас слід зауважити, що суд може відмовити у визнанні усиновлення недійсним у випадку, коли між усиновлювачем та усиновленою дитиною, яка не висловлювала своєї згоди на усиновлення, склалися нормальні сімейні відносини;

2) якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення) (ч.2 ст.236 СК України). Фіктивне усиновлення – це усиновлення, хоча формально і відповідає всім

вимогам закону, але здійснене без мети настання передбачених законом правовідносин з усиновлення [3, С.202]. Як правило, таке “усиновлення” має інший дійсний мотив – намір усиновлювача одержати передбачені законом права або звільнитися від певних обов'язків. Наприклад, заволодіти майном, яке належить дитині; скористатися житлом, яке залишилося після смерті батьків усиновленої дитини, призначеною пенсією тощо. Оскільки таке усиновлення суперечить інтересам дитини, воно повинно вважатися недійсним. Але разом з тим слід мати на увазі, що для визнання усиновлення недійсним з цієї підстави важливо, щоб фіктивність усиновлення була наявною і на день розгляду справи у суді. Якщо ж до моменту розгляду справи в суді усиновлення з фіктивного перетворилося в реальне і це підтверджується вагомими доказами (дитина знаходиться в сім'ї усиновлювача, виховується нарівні з його рідними дітьми тощо), то нема підстав визнавати усиновлення недійсним;

3) якщо воно було проведене на підставі підроблених документів (ч.3 ст.236 СК України). Підробленими документами можуть бути дані про відсутність у дитини батьків у той час, коли вони дійсно є; документи про згоду батьків на усиновлення, якої вони не давали, документи про стан здоров'я усиновлювача, розмір його заробітку. Наявність підроблених документів може бути підставою для визнання усиновлення недійсним тоді, коли суд дійде висновку, що за відсутності цих документів усиновлення не могло б відбутися. Спосіб фальсифікації документів не має значення. Він може полягати як в повному виготовленні фальшивого документу (наприклад, довідки про стан здоров'я), так і у внесенні в документ завідомо неправдивих відомостей чи в зміні його змісту шляхом підчистки, поправки тощо. Однак документ, наприклад, акт обстеження сімейно-побутових умов усиновлювача, який неповно або невірно відображає засвідчені ним факти, не може вважатися підробленим. Отже, в цьому разі суд повинен вирішувати питання не про визнання усиновлення недійсним, а про його скасування на підставі п. 1 ч. 1 ст. 238 СК України;

4) у разі відсутності згоди на усиновлення другого з подружжя, опікуна, піклувальника, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому перебуває дитина (ч.4 ст.236 СК України). Якщо їхня згода була зафіксована у фіктивних документах або за відсутності таких документів взагалі, усиновлення може бути визнано недійсним, якщо воно суперечить інтересам дитини [41, С.449];

5) якщо одним із подружжя усиновлена дитина другого з подружжя, усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що на момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати з ним шлюбні відносини (ч.5 ст.236 СК України).

Як вбачається з наведених підстав, недійсність усиновлення обумовлюється його протизаконністю, що в свою чергу нівелює суть усиновлення – забезпечення виховання та утримання дитини, позбавленої батьківського піклування, на правах доньки чи сина. При цьому доцільно зауважити, що відсутність однієї з підстав визнання усиновлення недійсним дозволяє в необхідних випадках ставити питання про скасування усиновлення.

Водночас на сьогодні гостро стоїть питання про доцільність збереження в сімейному законодавстві України процедури визнання усиновлення недійсним. Відмова від цієї форми припинення усиновлення впливає з аналізу підстав визнання усиновлення недійсним. Фактично, ці підстави свідчать про не дотримання судом всіх вимог закону щодо процедури усиновлення, про помилку суду, яка є недопустимою, адже суд повинен перевірити справжність всіх поданих документів у справі, з'ясувати справжність наміру усиновлювача.

До речі, сімейне законодавство більшості іноземних держав не містить такого інституту як визнання усиновлення недійсним. Сімейний кодекс Болгарії, наприклад, знає два способи припинення усиновлення (ст.56): внаслідок смерті усиновлювача чи усиновленого та на підставі судового рішення, ухваленого з врахуванням взаємної згоди усиновлювача і усиновленого, якщо вони дієздатні [5, С.78] Не передбачає існування такої

процедури як визнання усиновлення недійсним сімейне законодавство Польщі [5, С.219], Республіки Австрія [6], Республіки Хорватія [7], Словацької Республіки [8].

Неординарною в цьому контексті є норма ст. 356 §1 Цивільного кодексу Бельгії, в якій закріплено положення, що усиновлення, підтверджене рішенням суду, яке набрало законної сили, не може бути оскаржене як недійсне [9].

Законодавець Російської Федерації також відмовився від недійсності усиновлення. Пункт 21 постанови Верховного Суду РФ від 4 липня 1997 року №9 „Про застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення” зауважує, що правопорушення, допущені при усиновленні дитини та які в Кодексі про шлюб та сім’ю РРФСР розглядались як підстави для визнання усиновлення недійсним, сьогодні виступають підставами для скасування судового рішення та відмови в задоволенні заяви про усиновлення, а не для визнання усиновлення недійсним.

Стаття 138 Кодексу Республіки Беларусь про шлюб та сім’ю від 1 вересня 1999 року також передбачає тільки одну підставу припинення усиновлення – його скасування. При цьому скасування усиновлення можливе лише в інтересах дитини [10].

Підтримуючи позицію недоцільності існування інституту визнання усиновлення недійсним, на наш погляд, з часом варто було б з тексту СК України статті 236 “Недійсність усиновлення” та 237 “Правові наслідки визнання усиновлення недійсним” вилучити. Зрештою, на сьогодні український законодавець готовий відмовитися від недійсності усиновлення, адже в ч. 1 ст. 69 Закону України від 23 червня 2005 року “Про міжнародне приватне право” [11] визначені колізійні питання тільки скасування усиновлення. І жодного слова в цій нормі не сказано про процедуру визнання усиновлення недійсним.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. – К.: Атіка, 2002.

2. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / Под ред. Ю.С.Червоного. – К. : Истина, 2003.
3. Маслов В.Ф. Советское семейное право / В.Ф. Маслов, А.А. Пушкин. – К. : “Вища школа”, 1982.
4. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2003.
5. Семейное право зарубежных европейских социалистических стран / [Сост. Е. М. Ворожейкин]. – М. : Прогресс, 1979.
6. Щодо законодавства Австрії в сфері усиновлення // Лист Посольства України в Республіці Австрія від 10 лютого 2003 року № 6121/71 – 036 – 247.
7. Довідка щодо чинного законодавства Республіки Хорватія у сфері усиновлення// Лист Посольства України в Республіці Хорватія № 61312/КВ/71-020-021 від 3 лютого 2003 року.
8. Щодо законодавства СР з питань усиновлення // Лист Посольства України в Словацькій Республіці №6139/711-546-88-03 від 16 лютого 2003 року.
9. Щодо законодавства Бельгії, яким регулюється питання усиновлення дітей-громадян інших країн // Лист Посольства України в Королівстві Бельгія від 3 лютого 2003 року № 6122/7 – 500 – 139.
10. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье. – Мн. : «Регистр», 1999.
11. Закон України „Про міжнародне приватне право” від 23 червня 2005 року // Урядовий кур’єр. – Орієнтир. – 31 серпня 2005 року. - №163.